

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

Tóth Hajnalka

**A Kanizsával szembeni végvidék Gyöngyösi Nagy Ferenc levelezése tükrében
1683 és 1690 között**

**Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola
Modernkor (Új- és Legújabbkor) Program**

**Témavezető:
Dr. habil. Papp Sándor PhD.**

SZEGED

2011

1. A disszertáció célkitűzései

Jelen disszertáció alapvető forrásbázisát Gyöngyösi Nagy Ferencnek a herceg Batthyány család levéltárában fennmaradt levelei adják. A 17. század utolsó harmadában a Kanizsával szembeni végvidéken főkapitány-helyettesként (*vicegenerális*) tevékenykedő Nagy Ferenctől az említett levéltárban 313 darab levél maradt fenn (MOL P 1314 No 18 772–18 791, 32 954–33 269, 54 871.) Ezen forrásoknak külön jelentőséget ad, hogy azok túlnyomó része az 1683 és 1691 közötti évekből, azaz az ún. visszafoglaló háborúk (1683–1699) időszakának első felében íródott. Így nem csupán egy személy életútját kísérhetjük nyomon a segítségükkel, hanem megismerhetjük a végvidék mindennapi életét a térség történelmének e sorsdöntő időszakában, valamint betekintést nyerhetünk abba, hogy a végvidék milyen szerepet játszott a kor hadi eseményeiben.

A levelek írója, Nagy Ferenc, *végvári katona-dinasztia* tagjaként a 17. század utolsó harmadában emelkedett – katonai pályafutása csúcspontjának tekinthető főkapitány-helyettesi tisztsége mellett – bárói rangra. A gyöngyösi Nagy család, amely így bő egy évszázad alatt a nemtelenek közül a főnemeseik soraiba lépett, nem ismeretlen a 16–17. század magyar történelmével foglalkozó kutatók számára. A család felemelkedésével már NAGY Iván is foglalkozott *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal* című munkájában.¹ Majd 1902-ben MOCSÁRY István tett jelentős kiegészítéseket, illetve helyesbítéseket elsősorban Nagy Ferenc közvetlen felmenőivel – a nagyapjával, Nagy Egyeddel és az apjával, Nagy Jánossal – kapcsolatban.² IVÁNYI Emma pedig 1984-ben egy elsősorban Nagy Ferenc életútját végig követő tanulmányt jelentetett meg.³ Legutóbb pedig VARGA J. János kutatásai irányították rá a figyelmet Nagy Ferenc pályafutásának korábban kevés figyelmet kapott pontjaira.⁴ A fent említett kutatók életrajzi vonatkozások tekintetében felhasználták az *Österreichisches Staatsarchiv Kriegsarchiv Protocolle* (ÖStA KA HKR Prot.) anyagait, valamint az általam vizsgált, Nagy Ferenc által írt levelek egy részét is. A levelezés más szempontú, illetve a teljesség igényével történő feldolgozására ez idáig nem történt kísérlet.

¹ Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. Pest, 1860. 75–76.

² Mocsáry István: A gyöngyösi Nagy család. *Turul* 20 (1902) 177–183.

³ Iványi Emma: Gyöngyösi Nagy Ferenc vicegenerális. *Zalai gyűjtemény* 18 (1984) 115–130.

⁴ Előadás a Gyöngyösi Nagy Ferencről elhangzott: Kard és karrier – tudományos konferencia Bottyán János kuruc generális halálának 300. évfordulója alkalmából. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Budapest, 2009. október 15.

Nagy Ferenc leveleinek időbeli határai és eloszlása már önmagában kijelölte, hogy a feldolgozás során az oszmánok 1683. évi magyarországi hadjárata és Kanizsa várának 1690 tavaszán történt visszavétele közötti időszakra helyezzem a hangsúlyt. A levelezés tanulmányozása során az elsődleges szempont a Kanizsával szembeni végvidék feladatainak, szerepének és helyzetének lehető legrésztetesebb nyomon követése volt. A levelek írója a 17. század utolsó harmadában a Magyar Királyság főnemeseként az Udvari Haditanács (*Wiener Hofkriegsrat*) által irányított védelmi rendszer egyik övezetének magas rangú katonai tisztviselője, a Kanizsával szembeni végvidék főkapitány-helyettese volt. Tisztségéből adódóan a végvidék központjában, Egerszegen székelve helyben irányította és szervezte a végvidék életét, illetve – kötelezettsége révén – figyelemmel kísérte a visszafoglaló háborúk hadi eseményeit. Levelein keresztül pontosabb képet kaphatunk magának a végvidéknek a működéséről, feladatairól, problémáiról, katonai és polgári lakosságának viszonyáról is.

2. A forrásbázis bemutatása és feldolgozásának módszertana

A herceg Batthyány család levéltára – az 1945. évi nagy pusztítás ellenére – a magyarországi török hódoltság időszakának egyik leggazdagabb forrásbázisát biztosítja a korral foglalkozó kutatók számára, mind politika-, mind gazdaság-, mind pedig művelődéstörténeti szempontból is.⁵ Egyedülálló jelentőséggel bír a több mint 55 ezer darabos ún. *Missiles*-gyűjteménye (MOL P 1314), amelynek részét képezi az általam vizsgálat alá vont iratanyag is.

A Nagy Ferenc által írt levelek (a levéltári jelzet alapján 313 darab) egy része említést tesz még eredetileg a levelekhez mellékelte egyéb iratokról, mások által közvetlenül Nagy Ferencnek vagy feletteseinek címzett levelekről. Ezen iratok, illetve levelek egy része mára már bizonyosan elveszett, más részük pedig akár külön jelzetszám alatt a *Missiles* anyag részét képezhetik. A Nagy Ferenc neve alatt fennmaradt levelezés így is megközelítőleg három és félszáz (346) darab dokumentumot foglal magába. A fennmaradt anyag nem egyenletesen oszlik el az évek között: míg a 1676 és 1682 közötti időszakból évente 1–9 irat

⁵ A levéltárat az 1945-ben ért nagy pusztítás közepette menekítették ki a család körmendi kastélyából. A levéltár sorsáról lásd: Zimányi Vera: A Batthyány család hercegi ágának levéltára. In: Körmend története. Szerk.: Szabó László. Körmend, 415–433; Bajzik Zsolt: A körmendi kastély műkincseinek és levéltárának sorsa 1945 után. In: A Batthyányak évszázadai. Tudományos konferencia Körmenden 2005. október 25–27. Szerk.: Nagy Zoltán. Körmend–Szombathely. 265–274; Zimányi Vera: A Magyar Országos Levéltárba került körmendi Batthyány Hercegi Levéltár. In: A Batthyányak évszázadai. Tudományos konferencia Körmenden 2005. október 25–27. Szerk.: Nagy Zoltán. Körmend–Szombathely. 275–280.

maradt ránk (összesen 20 levél, mellékletekkel együtt 29 irat), addig az 1684 és 1691 közötti időszakból összesen 283 levéllel (összesen 307 darab irattal) rendelkezünk. Az 1683. évre datálható iratanyagot (7 levél) a disszertációban részletezett történeti körülmények következtében külön kezeltem. Nagy Ferenc főkapitány-helyettesi időszakának utolsó éveit tekintve pedig mindösszesen 1 darab iratot ismerünk ebből a levélgyűjteményből, amely az 1694. évben keletkezett, illetve 2 darab év nélküli levelet. Az említett dokumentumok mellett Esterházy Pál iratai között is találhatók Nagy Ferenc által írt levelek, hiszen katonai pályája első felében a bányavidéki végvidéki főkapitányság váraiban a későbbi nádor alatt teljesített katonai szolgálatot (MOL P 125 No 3319–3323). Sőt az ezt követő időszakból, 1681-ből és 1683-ból is maradt fenn egy-egy levél tőle a nádori levéltárban (MOL P 125 No 3324, 3325). Thaly Kálmánnak az 1683. évi táborozás eseményeivel kapcsolatosan megjelent forrásközlésében pedig egy olyan Nagy Ferenc által írt levelet is közöl, ami a főkapitány-helyettes szóban forgó levelezéséből ma már hiányzik.⁶ Az sem zárható ki, hogy további kutatás eredményeképpen még előbukkanhat néhány újabb dokumentum.

A feldogozott forrásbázis egy levélgyűjtemény, ami jelen esetben – mivel a főkapitány és helyettese közötti levélváltásról van szó, az iratok tartalma pedig szorosan kötődik a tisztségükből adódó ügyekhez – hivatalos levelezésnek tekinthető, a levelekben Nagy Ferenc főkapitány-helyettesként kötelezettségből tett jelentéseket feleltetéseinek. Ugyanakkor az írások – a korszakra általánosan jellemző módon – számtalan személyes jellegű információt és megjegyzést is tartalmaznak. A „magán” jelleg következtében is, fontos módszertani szempont a levelekben felmerülő kérdések, illetve problematika vizsgálatával kapcsolatos további forrásanyag beemelése. Alapvető kontroll-forrásként – mivel az érintett háborús időszakban a végvidékekkel folytatott hivatalos levelezés leggazdagabb bázisát adja – az Udvari Haditanács iktatókönyveinek (ÖStA KA HKR Prot.) bejegyzéseit használtam. Ezen iktatókönyvek egy része évekre lebontva tartalmazza az Udvari Haditanácshoz bemenő iratok regesztáit, gyakran hosszabb másolatait (ÖStA KA HKR Prot. Exp.), míg másik része szintén évekre lebontva az onnan kimenő utasításokat tartja nyilván (ÖStA KA HKR Prot. Reg.). Munkám során – a kötetek száma és terjedelmes volta miatt – elsősorban azoknak az éveknél a bejegyzéseit követtem végig, amely időszakban Nagy Ferenc végvidéki főkapitány-helyettesként működött (1680/1681–1695).

⁶ Thaly Kálmán: Az 1683-iki táborozás történetéhez. (Gr. Batthyány Kristóf és Ádám dunántúli tábornokok levelezéseiből.) Történelmi Tár 10 (1887) 115–116. No 18.

3. A dolgozat felépítése

A disszertáció *Családtörténeti kitekintés* című (2.) fejezetében főként Nagy Ferenc kevésbé ismert felmenőinek pályafutására térek ki. A családtagok – Nagy Egyed, Nagy János, Nagy Tamás – életének és pályafutásának, illetve felemelkedésének és katonai előmenetelének vizsgálata egyben rávilágít a magyarországi török hódoltság korának egyik jellegzetes társadalmi rétegének, az ún. vitézlő rend képviselőinek mozgásterére, a társadalmon belüli mobilitásának lehetőségeire. Ugyanitt foglalkozom a későbbi báró Nagy Ferenc katonai pályafutásának kezdeti időszakával, amikor a bányavidéki végvidéken teljesített szolgálatot.

Miután Nagy Ferenc pályafutásának jelentősebb része (1675–1695) már a Kanizsával szembeni végvidéken zajlott, és mert levelei feldolgozásának középpontjában is a végvidék áll, a disszertáció *Gyöngyösi Nagy Ferenc a Kanizsával szembeni végvidéken* című (3.) fejezetében röviden bemutatásra kerül maga a végvidék, annak kialakulása és az azt érintő változások az 1670-es évekig. Ugyancsak ebben a fejezetben térek ki, a teljesség igénye nélkül, a Batthyány grófoknak a végvidék életében, működésében betöltött szerepére. Majd Nagy Ferenc itteni működésének kezdeteivel foglalkozom: az 1675 és 1681 közé eső szentgróti kapitányi, és 1681–1682-ben már végvidéki főkapitány-helyettesi tevékenységével.

Mindezek után a disszertáció gerincét *A Kanizsával szembeni végvidék Nagy Ferenc főkapitány-helyettes jelentései alapján az 1683. évi oszmán hadjáratról Kanizsa 1690. évi visszafoglalásáig* című (4.) fejezet adja. A levelek feldolgozásának fő csomópontjai egyben a visszafoglaló háború kiemelkedő eseményei: a magyarországi török hódoltság történetében fordulópontot jelentő 1683. évi bécsi hadjárat, Buda várának szimbolikus jelentőséggel is bíró visszafoglalása 1686-ban, illetve ezt követően Kanizsa várának 1690. évi visszafoglalása és az ahhoz vezető út. Ezek a történeti események a Kanizsával szembeni végvidék katonasága és élete szempontjából meghatározók voltak. Ezen események jelentőségükből adódóan mind a szakirodalomban, mind pedig a forrásfeltárások terén máig preferált területei a magyar – a bécsi ostrom esetében a külföldi, elsősorban osztrák – történetírásnak. Mivel megkerülhetetlen, hogy részletesen kitérjek ezekre az eseményekre, arra törekedtem, hogy több esetben magyar nyelvre máig lefordíthatatlan vagy kevésbé hozzáférhető, török nyelvű forrásokat is beemeljek a vizsgálatba. Ezáltal a végvidék számára fontos eseményeket és az azokat érintő, mikro-vizsgálatokat lehetővé tevő *Missiles* anyagot tágabb összefüggésrendszerbe helyezhettem.

A dolgozat *Függelékében* közlöm Nagy Ferencnek a Batthyány levéltárban fennmaradt leveleit, amiket betűhíven, központosítás nélkül írtam át, mert nagy részben a

főkapitány-helyettes saját kézírását őrizték meg. A rövidítéseket feloldottam, a rövidített szövelemeket kurziváltam a szövegekben. A *Függelék*ben, illetve a dolgozatban is, ha nem olvasható vagy nem értelmezhető szövegrész van, azt külön jelöltem [--] módon. Ha az olvasat bizonytalan volt, akkor arra kérdőjel (?) kihelyezésével utaltam. Ha egy szövegrész az irat rongálódása miatt olvashatatlan, azt a következő módon jelöltem: <...>. Amennyiben a nem olvasható részek esetében valószínűsíthető a szöveg, azt a zárójeleken belül kurziváltan adtam meg. Ugyanígy a betűhív átírást követtem a német nyelvű forrásanyag idézése során is. Az arab betűs oszmán szövegek esetében a mai latin betűs török átírást alkalmaztam, és a korabeli kiejtést igyekeztem követni. A török szövegrészeket mellet közlöm azok magyar fordítását.

4. Az eredmények és a továbblépés lehetőségei

A gyöngyösi Nagy család tagjainak általunk ismertett életútja jó példát szolgáltat arra, hogy egy végvári katona, illetve leszármazottai miképpen élhettek a korszak által nyújtott lehetőségekkel, és miképpen hatott ez társadalmi helyzetük alakulására. A család férfi tagjai a 16. század utolsó éveitől adatolhatóan a bányavidéki (érsekújvári) végvidéki főkapitányság váraiban teljesítettek szolgálatot. A család első ismert tagjának, Nagy Egyed drégelypalánki kapitánynak az életútját nagymértékben befolyásolta, hogy, katonai érdemei mellett, a Magyar Királyság életét felkavaró Bocskai-felkelés, illetve Bethlen Gábor erdélyi fejedelem magyarországi hadjáratai idején megmaradt a király hűségén. A Nagy család tagjainak katonai kvalitásai és lojalitása mellett a disszertációban sikerült megrajzolni azt a széles kapcsolati hálót, amely jelentős mértékben hozzájárult katonai és társadalmi előmenetelükhöz. A gyöngyösi Nagyok életében meghatározó patrónusokként bukkannak fel a Pálffy, a Teuffenbach, illetve az Esterházy családok vezető katonai tisztségeket betöltő tagjai. A felmenők által kialakított kapcsolati tőkét pedig Nagy Egyed unokájának, Ferencnek sikerült tovább bővítenie. Házassága révén a későbbi esztergomi érsek, Széchényi György családjába, illetve katonai szolgálatai révén az Esterházyak illetve a 17. század egy másik jelentős arisztokrata családjának, a Batthyányaknak a holdudvarába került. Ez a stabil kapcsolati rendszer mind a báróság, mind a katonai előmenetel, továbbá a vagyonszerzés terén is hathatós támogatást jelentett az ő és egyetlen felnőttkort megért fiú utódja, Zsigmond számára. A disszertáció több helyén – részletesebb ismertetés nélkül – megemlítésre került Zsigmond tevékenysége is. Meg kell említenem, hogy a Batthyány család levéltárában az 1682 és 1693 közötti időszakból 87 darab levél (MOL P 1314 No 33 415–33 501.) maradt fenn tőle, amely anyag feldolgozása lehetőséget adhat életútjának vizsgálatára és kiegészítheti

az ún. visszafoglaló háborúk első szakaszáról való ismereteinket az ő, mint Lenti és Alsó-Lendva várkapitányának szemszögéből is.

A disszertációm elsődleges célja az volt, hogy a 17. század utolsó harmadában a Kanizsával szembeni végvidék főkapitány-helyettesi tisztségét betöltő Gyöngyösi Nagy Ferenc leveleinek feldolgozása révén részletesen tárgyaljam az adott végvidék szerepét a korszak eseményeiben. Gyöngyösi Nagy Ferenc életútjába beágyazva követtem nyomon azokat a folyamatokat, amelyek a nagy történelmi események háttérében a végvidéken lezajlottak. Részletekbe menően megvizsgáltam, hogy a Habsburg Birodalom és a Magyar Királyság története szempontjából is átmenetinek tekinthető időszak mit jelentett a korábban az oszmánokkal szembeni védelem biztosításaként létrejött végvidék számára. A kérdés megválaszolásához felhasznált forrásanyag döntően helyi szinten láttatja az eseményeket és folyamatokat, hiszen Nagy Ferenc főkapitány-helyettes a végvidék központjában, Egerszegen székelte. Köztes helyet foglalt el a katonai hierarchiában, így hozzá érkeztek a főkapitány, illetve az Udvari Haditanács utasításai, ugyanakkor a végvidék várainak, illetve katonaságának, de még a lakosságnak a problémáival is ő szembesült először. Az általunk vizsgált időszak kezdetén egy már sok évtizede kialakult, Bécsből, az Udvari Haditanács által működtetett rendszerrel találkozunk, amely éppen túlesett egy jelentős létszámcsökkentésen, majd pedig visszarendeződésen az 1672 és 1681 közötti időszakban. Nagy Ferenc leveleinek feldolgozása során a végváriak életének számos jellegzetességét érintettem, mint a portyák, a hírszerzés, a rabkereskedelem, a kótyavetye, a fizetetlenség, és az utóbbi következtében kialakult termelő életforma.

Az 1683. évtől kezdődően szinte egyik napról a másikra hatalmas változás állt be a végvidéki katonaság életében, feladataiban. Míg 1664 óta nem kellett a katonáknak nagy horderejű oszmán hadjáratra felkészülnie, és a fő feladatuk a határvidéki török katonasággal szembeni védelem biztosítása volt, addig az 1683. évtől kezdődően állandósult kettős feladatuk: a védelem megszervezése mellett rendszeresen katonaságot kellett kiállítani a hadjáratokra.

A levelezés alapján sok esetben szinte napi pontossággal nyomon tudtam követni, hogy milyen mechanizmus alapján indult meg és zajlott a végvidéken egy-egy hadjárat alkalmával a hadak összegyűjtése, illetve, hogy ennek során Nagy Ferenc főkapitány-helyettesnek és katonaságának milyen nehézségekkel kellett megküzdeniük. Batthyány III. Kristóf, majd pedig 1685-től kezdődően Batthyány II. Ádám főkapitány hadba szólító parancsára, ami – bár erre nagyon hiányosak az adataink – tartalmazta a kiállítandó katonaság létszámát, a végvidéken székelő főkapitány-helyettes felszólította a végházak kapitányait,

hogy meghatározott időpontban, a meghatározott helyen az előírt létszámban szállítsák a táborba az embereiket. A végvidék hadi készülődése során az Udvari Haditanács felé előterjesztett és megoldásra váró legnagyobb problémát a katonák zsoldjának kifizetése, illetve ki nem fizetése jelentette, amire rendszerint a hadművelet megindulása után került sor. Emiatt a végvidéki katonaság legkorábban július második felében volt kész arra, hogy a számára kijelölt katonai feladatok ellátását megkezdje. Batthyány II. Ádám vezetése alatt 1686 őszéig 1000-2000 főre tehető a hadba indított katonaság létszáma, amelynek azonban csak egy részét adták a királyi zsoldon lévő végvári katonák. A katonaság hadjáratba vonulásának másik fontos feltétele volt a szállításhoz szükséges szekerek összegyűjtése, ami – a főkapitány-helyettes leveleinek tükrében – rendszerint az illetékes Zala vármegyével, majd a kanizsai blokád idején már Vas és Sopron vármegyével szembeni is komoly konfliktusokat eredményezett. Mindezek mellett figyelembe kell vennünk minden esetben a katonaréteg összetételét és morális tartását, illetve züllését is, ami meghatározta a végváriak harci értékét is.

A végvidék életében jelentős törést okoztak az 1683. évi nyári események, amikor az egész Dunántúl Thököly Imre és az oszmánok oldalára állt, illetve kényszerült. Az átállás következményeképpen pedig a végvidék önállóságát is időlegesen megszüntették, ami elsősorban a vezetők, a főkapitány és helyettese szempontjából bírt jelentőséggel. A végvidék működésében és irányításában az 1684. esztendő a visszarendeződés, illetve átrendeződés éve volt. Nagy Ferenc levelein keresztül ezt a folyamatot is végigkövethetjük. Ugyanakkor az 1684. évtől kezdődően folyamatosan tekintettel kellett lenni a végvidéken (végházakba) és környékén beszállásolt nagyobb létszámú német katonaságra is, ami szintén konfliktusokat eredményezett, mind a katonák, mind pedig a tisztjeik között. Ugyancsak ebben az évben Buda ostromának hónapokig való elhúzódása miatt szükségessé vált a táborban szolgálatot teljesítő végvári katonaság leváltása is. Az ennek megvalósítása körüli nehézségek már jelezték, hogy a magyar végvidék kevésbé volt felkészülve ilyen feladatok ellátására. Az 1684. és az 1685. évben a forrásaink által is adatolható, hogy a végvidék katonaságát a hadművelet alatt egyidejűleg két hadszíntéren is alkalmazták: egyrészt Batthyány II. Ádám vezetésével a fősereg mellett, másrészt a Dráva menti hadszíntéren. Ez a gyakorlat pedig a következő év hadműveleteire is érvényes maradt: a főkapitány 1500-2000 katonával Buda alá vonult, míg a muraközi végházak katonaságának egy részét Dráva menti hadtesthez rendelték.

Az 1686. évre vonatkozóan főként a történeti elbeszélő források segítségével pontosan körvonalazni lehetett, hogy a magyar katonaságot – valamint ezen belül Batthyány II. Ádám csapatait – milyen módon tudták alkalmazni a császári hadseregben, illetve a mellett:

elsősorban felderítésre, portyázásra, az ellenséges sereg elővédjeinek izgatására. Mivel ugyanezt a szerepet az oszmán haderőben a hasonló harcmodorú tatár segédcsapatok látták el, figyelemre méltó, hogy a források segítségével egyidejűleg, egymással szemben is meg tudtuk ragadni Batthyány katonáit és a tatárokat.

A keresztény seregek 1686. évi őszi katonai sikerei teljesen új körülményeket teremtettek. Amellett, hogy Magyarország déli területein jelentős erősségeket sikerült visszaszerezni, a belső részeken még nagyobb várak maradtak török kézen. A hadművelési tervek ezt követően elsősorban arra irányultak, hogy a keresztény főssereg mind délebbre vonuljon. A Dunántúlon a török kézen maradt várak (mint Székesfehérvár, Szigetvár és Kanizsa) esetében pedig arra törekedtek, hogy azokat fokozatosan elvágják külső kapcsolataiktól, és így teljesen elszigeteljék őket. A cél elérése érdekében a dunántúli magyar katonaságot – köztük végvári katonákat is – a török erősségek körülzárásában, az ún. blokádfőzésben alkalmazták. Emellett azonban a Batthyány-féle lovasságnak részt kellett vennie a főssereg részeként az oszmán csapatok elleni támadó hadműveletekben is. Az 1687 nyarat követő időszakban a megváltozott katonai feladat azt is jelentette, hogy a végvári katonaság többszöri leváltása vált szükségessé, illetve mind nagyobb számban rendelték ki őket különböző helyőrségi szolgálatra. Egyre távolabbi helyekre irányították őket, a velük szemben támasztott elvárások pedig egyre kevésbé voltak teljesíthetők. Ezzel együtt a várakban maradtak száma – mivel egyre kevésbé kellett tartani török portyáktól, illetve támadástól – a lehetséges minimumra csökkent. A végvidék ilyen jellegű átalakulásában az igazi fordulatot az 1688. év nyara jelentette, amikor – a kanizsai blokádnál szorosabbra tételétől kezdődően – gyakorlatilag a végvidék törökökkel szembeni védelmi funkciója megszűnt.

Az, hogy a történelmi folyamatok hatására a végvidék védelmi funkciója csökkent, majd megszűnt, illetve, hogy a feladatok teljes mértékben átalakultak, a végvidék egész társadalmának további életére is kihatott. A végvidéki katonák fokozódó igénybe vétele az 1683 és 1690 közötti időszakban felszínre hozta, illetve felerősítette azt a problémát, hogy a magyar katonaság a „szakmája” mellett rendszeres termelő tevékenységet is folytatott. Ahogyan arra a disszertációban is igyekeztem rávilágítani, ennek az életmódnak a fenntartása egyre kevésbé volt összeegyeztethető a katonai feladatok teljesítésével, ez pedig növelte a katonák engedetlenségét és a szökéseik számát. Az anyagilag bizonytalan helyzetű, alacsonyabb sorban lévő végvári katonák életmódjuk miatt a folyamatos hadműveletekben való részvételre nem voltak alkalmasak. Tovább nehezítette helyzetüket, hogy a kimerült vármegyék és a helyi lakosság egyre kevésbé működött együtt velük. A feladatok és a működés átalakulásával, amelynek következtében 1690-re gyakorlatilag elcsúszott a

végvidéki struktúra a katonaság felett, nem járt együtt a feltételrendszer, azaz elsősorban a zsoldfizetés rendszerének átalakítása. A végvidéki társadalom alsó rétegeinek első reakciói közül kiemelkedik a katonai szolgálat elhagyása, ami azonban az esetek jelentős részében a társadalmon belüli lecsúszást is előrevetítette. Bár egyet érthetünk VÉGH Ferencsel abban, hogy a folyamat eleinte aligha hozott jelentős változást, a már korábban is saját földjét művelő végvári katonák életében,⁷ de tartósan a társadalmi felemelkedésük egyik útja, a katonai érdemek nyújtotta előrelépés lehetősége bezárult előttük.

A tisztek, főtisztok számára is új kihívásokat teremtett az átalakulás. Nagy Ferenc esetében arra a következtetésre juthatunk, hogy a végvidéki szolgálatban megöregedett főtiszt számára, aki a végvidéki rendszer működésének fenntartásán dolgozott és a török általi fenyegetettség súlyát, ezáltal pedig a végvidék védelemben betöltött szerepét folyamatosan hangoztatta, a lehetőség az anyagi biztonság megteremtésével a visszavonulás lehetett. Erre a lépésre nemcsak életkora sarkallhatta, hanem az eddigre megteremtett anyagi bázisa is alapot teremtett.

A rendelkezésemre álló források feldolgozása során, mintegy a továbblépést is előrevetítve, kirajzolódott, hogy miként alkalmazkodott az új helyzethez a végvidék fiatal főkapitánya, Batthyány II. Ádám. A főkapitány számára a visszafoglaló háborúk időszaka két személyes jellegű ok miatt is fontos lehetett. Egyrészt a bizalmatlan udvarral szemben a család presztízsének visszaszerzése miatt arra törekedett, hogy az alá rendelt katonaság, illetve saját képességeit a lehető legeredményesebben kihasználja. A Buda alatti (1686) és a későbbi hadműveletekben is igyekezett a Kanizsával szembeni végvidékről, olykor a védelem helyzetét megnehezítve is, a lehetőség szerinti legnagyobb létszámú haderőt felvonultatni és elismerésre méltóan helyt állni. Másrészről a főkapitány a család energikus, ambiciózus tagjaként felismerte, hogy a háborúk teremtette új helyzetben fel kell készülni a saját és ezzel együtt családja hatalmi pozícióinak megőrzésére és átmentésére az új viszonyok közé. Ezt pedig úgy látta lehetségesnek, ha a császári hadseregen belül próbál katonai pozícióhoz jutni. Törekvései eredményeképpen 1691-re a szó szoros értelmében kiküzdötte a maga számára a birodalmi Feldmarschall-leutnant (altábornagyi) titulust.

⁷ Végh Ferenc: A „szabad rend”. A XVII. századi dunántúli katonatársadalom egy elfeledett csoportjáról. *Hadtörténelmi Közlemények* 122 (2009) 2. sz. 443–458. és Végh Ferenc: Katonából zsellér - zsellérből polgár: a végváriak útja a civil társadalomba a dunántúli mezővárosok példáján. Előadás. „Végvár és társadalma a korszakváltás idején”. Országos konferencia. Dobó István Vármúzeum. Eger, 2010. október 15.

A dolgozatban vizsgált szempontok mellett a feldolgozott és a *Függelék*ben közölt forrásanyag más szempontú vizsgálatok lehetőségét is magában hordozza. A továbbiakban szeretném a levélgyűjteményt is a kritikai kiadás elveinek megfelelően bő jegyzetapparátussal és – a nagy mennyiségű latin kifejezés használata miatt – szójegyzékkel ellátva megjelentetni. A *Függelék*ben mindezt mellőztem, mivel – a terjedelmi korlátok mellett – a disszertáció nem forráskiadásként íródott, ugyanakkor a dolgozatban idézett forrásrészletek esetében, ha szükségesnek éreztem, akkor jegyzetet, illetve értelmezést adtam. A levelek a továbbiakban bőséges adatot szolgáltathatnak még a társadalom-, közigazgatás- vagy a helytörténeti kutatások számára is, illetve végvidéki archontológia elkészítéséhez is segítséget nyújthatnak. A dolgozattal együtt pedig lehetőséget teremtenek arra, hogy más végvidékek kapcsán végzett hasonló kutatások során összehasonlításokat lehessen végezni. A levélgyűjtemény közlése a hozzáférhetőséget és felhasználhatóságot is megkönnyíti.

A disszertáció témájában megjelent (illetve megjelenés alatt álló) publikációk:

- Török rabok Batthyány I. Ádám uradalmaiban. *Aetas* 17 (2002) 1. sz. 136-153.
- A Kanizsával szembeni végvidék 1686-ban Gyöngyösi Nagy Ferenc vicegenerális jelentései alapján. *Hadtörténelmi Közlemények* 121 (2008) 3-4. sz. 757-764.
- Adalékok a török 1683. évi magyarországi előrenyomulásához. *Aetas* 23 (2008) 4. sz. 83-98.
- A „tatár kán” és Batthyány II. Ádám. *Fons* 16 (2009) 3. sz. 373–386.
- Kahlenberg, 1683. Varga J. János: Válaszúton–Thököly Imre és Magyarország 1682–1684-ben. (könyvismertetés) *Aetas* 24 (2009) 4. sz. 191–196.
- A „birodalom utolsó reménysége”-nek veresége – Nagyharsány, 1687, augusztus 12. *Belvedere* 22 (2010) 3-4. sz. 103-115.
- Die gegen die Burg Kanischa liegenden Grenzen im Jahre 1686 anhand der Berichte Ferenc Gyöngyösi Nagy (Schlaining, Konferenzband, megjelenés alatt 2011)
- A Kanizsával szembeni végvidék helyzete és szerepe 1686 és 1690 között. (Eger, konferencia-kötet, megjelenésre elfogadva 2012)

Konferencia előadások:

- Adalékok a török 1683. évi magyarországi előrenyomulásához. (Gyöngyösi Nagy Ferenc levelezése) (Koraújkori történész konferencia. Szeged, 2003. október 30–31.)
- Die gegen die Burg Kanischa liegenden Grenzen im Jahre 1686 anhand der Berichte Ferenc Gyöngyösi Nagy (Die Familie Batthyány im 17. und 18. Jahrhundert. 26. Schlaininger Gespräche. Schlaining, 24–28. September 2006.)
- Gyöngyösi Nagy Ferenc–Egy 17. századi katonai karrier története (Az arisztokrata adatbázis kutatócsoport műhelykonferenciája. Budapest, 2007. április 20.)
- A Kanizsával szembeni végvidék 1686-ban. (Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Kari Tudományos Nap előadás-sorozatában. Szeged, 2008. április 23.)
- A „tatár kán” és Batthyány II. Ádám (A Krími Kánság haderejének jelenléte Buda alatt 1686-ban) (III. szegedi PhD konferencia. Szeged, 2008. május 15–16.)

- A Kanizsával szembeni végvidék helyzete és szerepe 1686 és 1690 között. ("Végvár és társadalma a korszakváltás idején" 1686-1711. Országos végvár-konferencia. Eger, 2010. október 15-16.)
- Egy katonadinasztia egy évszázada – a Gyöngyösi Nagy család / Jedno storočie vojenskej dynastie – rod Gyöngyösi Nagy. (Közös dolgaink / Naše spoločné záležitosti – szlovák–magyar történész konferencia / slovensko–maďarská konferencia historikov. Szeged, 2011. november 17.)
-